

Костянтин Шляховий,
старший науковий співробітник
Кіровоградського обласного
краєзнавчого музею

ОПИС ФОРТЕЦІ СВЯТОЇ ЄЛИСАВЕТИ 1796 РОКУ

Фортеця Святої Єлисавети, побудована 1754 року, не тільки спричинила заснування міста, яке нині є обласним центром Кіровоградської області, а і в якості головної військової бази під час війн з Османською імперією 1768-1774 та 1787-1791 рр. зіграла значну роль у відвоюванні всієї Південної України.

У повідомленні автор знайомить з описом фортеці станом на 1796 рік, дослівно перекладеним українською мовою.

Документ публікується вперше і буде цікавим фахівцям з фортифікації та широкому загалу любителів вітчизняної історії.

Ключові слова: *кріпость Святої Єлисавети, церква в ім'я Живоначальної Тройці, Єлисаветградська провінційна канцелярія, інженерна команда, артилерійська команда.*

В особистому архіві колишнього головного архітектора міста Кіровограда Анатолія Лук'яновича Губенка (1935-2013) знаходились фотокопія і машинописний набір опису фортеці Святої Єлисавети 1796 року. Вдова архітектора, Юліана Вікторівна, люб'язно дозволила використовувати матеріали в краєзнавчих цілях. Машинописний виклад документу виявився доволі спрощеним і адаптованим сучасною російською мовою на шести машинописних сторінках з правками олівцем, імовірно, самого А. Л. Губенка. Метою набору була передача головного змісту, при цьому пропущені нерозбірливі або незрозумілі слова і навіть речення, а деякі слова прочитані невірно, змінюючи суть повідомлення. Для повного уявлення стану фортеці зазначеного періоду був проведений доскональний розбір тексту документу (з фотокопії оригіналу). З цією метою він був відтворений у повній відповідності з оригіналом, потім зроблений варіант із розбивкою слів і речень (для письма гусячим пером характерні злиття слів, особливо прийменників) та заміною архаїчних літер сучасними, і, нарешті, перекладений українською мовою.

Опис складений полковником Х. М. Комнено, призначеним прийняти справи фортеці, яка прийшла майже в повний занепад з таких причин:

- внаслідок адміністративно-територіальної реформи 1783-1784 років втратила статус адміністративного центру Єлисаветградської провінції;
- після війни 1787-1791 років втратила своє стратегічне значення;
- після смерті попереднього коменданта два роки не мала затвердженого начальника.

Новий комендант, з метою отримання більше коштів, міг дещо перебільшити ступінь негараздів, але головна цінність документу не в переліку необхідних покращень, а в скрупульозній фіксації комплекстності і побуту фортеці певного періоду.

З причин обмеженості обсягу доповіді пропонується тільки український переклад документу.

ОПИС

КРІПОСТІ СВЯТОЇ ЄЛИСАВЕТИ З ПОЯСНЕННЯМ НИНІШНЬОГО ЇЇ СТАНУ

1. У 1752 році указом блаженної і вічно достойної пам'яті государині імператриці Єлисавети Петрівни велено було спорудити цю кріпость, якою будова і мала свій початок у 1754 році, а з 1764 року, по відкритті Новоросійської губернії з її штатами, мала кріпость ця як утримання своє, так і на необхідні полагодження певну суму за особливими указами з канцелярії Новоросійської губернії до 1784 року, а в тому році, за ліквідацією її і по відкритті Катеринославського намісництва, Катеринославська казенна палата ніякої вже суми не відпускає, а тому і будівлі фортечні, не маючи полагодження, час від часу прийшли у крайню ветхість.

2. У тому ж 1784 році належна цій кріпості інженерна команда наявний навколо кріпості палісадник* наказала вирити і як його, так і всі платформи** продала різним людям з публічного торгу, а потім і весь свій квартал також з публічного торгу продала, і того 1784 року, забравши із собою всі фортечні інстру-

* Палісадник, палісад – висока стіна з ряду стовпів (палів), вертикально вкопаних у землю і скріплених між собою горизонтальними брусами.

** Платформи – дерев'яні помости під гарматами.

менти, вирушила до Києва, після чого ніяких вже фортечних робіт виконувати було не можна; письмового ж на це веління в справах комендантської канцелярії не виявилось.

3. У 1787 році на початку з Портою Оттоманською війни його світлість покійний князь Григорій Олександрович Потьомкін-Таврійський зволив призначити перебування своє в тутешній кріпості для чого побудовані два будинки, з яких один у 1789 році під час перебування його світлості ненавмисно згорів, а останній з належними йому службами хоча нині й існує, але має на собі худий дах, який у багатьох місцях сильно протікає, тому якщо не полагодити його може в недовгий час прийти у ветхість; а від того, що за малою наявністю в кріпості будівель для розміщення чинів, які перебували при його світлості, виведені були з кріпості комендант з усіма штаб- і обер-офіцерами* і більша частина гарнізону на форштадт**, де з них деякі, особливо одружені, власним своїм коштом, а деякі за рахунок своєї платні купили собі доми і нині в них проживають, а незаможним дані квартири, в яких і до сього часу багато штаб- і обер-офіцерів перебування своє мають.

4. Фортечний вал з рavelінами*** від часу відбуття інженерної команди не мав ніякого лагодження, від того дернова частина так сильно обвалилася, що не тільки люди, але й худоба за відсутністю палисадника в багатьох місцях переходить, а захищений шлях**** також у багатьох місцях зрівнявся і від їзди пороблені дороги.

5. Мостів перед воротами ніяких немає і не було, а зроблені крізь рів земляні греблі, якими ходять і їздять до кріпості.

6. Фортечні ворота, яких за числом шести бастіонів існує троє, і сортіі***** три прийшли в таку ветхість, що деяких і зачиняти ніяк неможливо.

7. У кріпості церква знаходиться дерев'яна в ім'я Живоначальної Тройці, іменується соборною, але за давньою будовою дійшла до такої ветхості, що ледь на підпорах тримається, при цій церкві за штатом колишньої Новоросійської губернії Єлисаветградської провінційної канцелярії перебували протопіп один, попів по числу батальйонів три, дияконів два, паламарів два, які за тим же штатом повинні були мати на рік платні протопіп – сто двадцять рублів, піп – шістдесят рублів, диякон – 30 рублів, паламар – 20, та крім того землі десятин протопопу – сто вісімдесят, попу – шістдесят, диякону – тридцять, паламареві – тридцять, якою вони і користувалися, а з відкриттям Катеринославського намісництва в платні відмовлено, і земля від них відібрана, чому від Полтавської консисторії і наказано протопопу бути при Подільській***** церкві Успіня Богоматері, два попи і один диякон розподілені по інших парафіях, а при кріпосній церкві залишений піп один, диякон один і паламар один, які утримують себе, а також і саму церкву лише від подаяння; у високоурочисті дні соборного служіння в цій церкві не буває, а відправляється таке в Подільській Успенській церкві; на побудову ж у кріпості кам'яної церкви за іменним Її Імператорської Величності повелінням відпущено було суми десять тисяч рублів, яка зберігалася спочатку у відомстві тутешнього коменданта, потім у колишній Єлисаветградській провінційній канцелярії, і віддана була на відсотки, а потім з накопиченими відсотками грошей відправлена в колишню канцелярію Новоросійської губернії, а нині де ця сума зберігається і чому церква не будується у справах не видно.

8. Гауптвахта фахверкової***** і давньої будови має на собі покрівлю зовсім зігнулу, через що протікає і від того приходиться у ветхість; для необхідної ж наявності при гауптвахтному караулі в нічний час світла купувалися свічки з суми, що відпускатися з колишньої канцелярії Новоросійської губернії, а нині за не відпусканням нізвідки суми обер-офіцери, які стоять у тижневому караулі купують свічки за свої гроші.

9. Комендантський будинок дерев'яний зовсім старий, підтримується тільки на підпорах і має дах зовсім зігнутий, але в цьому будинку в шести кімнатах, які міцніші, поміщаються комендантська канцелярія, комісія військового суду, лічильна комісія і архів, в яких з причини протікання даху зігнуло багато паперів.

10. Офіцерських будинків зовсім немає, бо з них деякі за крайньою своєю ветхістю розвалилися і ліс зігнутий відданий вогню, а який був ще хоч як придатний, вживався на підкріплення решти будинків, в яких містилася найпотрібніша кількість служителів для утримання в кріпості потрібних караулів, але й ці доми вже нині мають стіни, дахи і стелі зовсім вже гнілі, а підтримуються всередині і назовні підпорами, але ж за крайньою своєю ветхістю загрожують падінням, так що в наступну зиму жити в них буде не можна, бо й нині живуть у них люди зі щоденною небезпекою, та й печі розвалилися.

11. Солдатських казарм зовсім немає, а відомо від слухів, що хоча вони і були дерев'яної будови, але не маючи лагодження доведені були до такої ветхості, що люди жити в них вже не могли, і тому під час

* Штаб-офіцери – старші офіцерські чини від майора до бригадира, обер-офіцери – молодші офіцерські чини до капітана включно.

** Форштадт – передмістя, слобода, жилі квартали за межами фортеці.

*** Рavelін – окрема оборонна споруда попереду прямого фортечного валу (куртини) головної цитаделі.

**** Захищений шлях – дорога вздовж зовнішнього краю фортечного рову, захищена бруствером пологого насипу – гласису.

***** Сортія – невеликі фортечні ворота, прохід крізь фортечний вал.

***** Подільська церква – Успенська церква, згодом собор, на лівому березі Інгулу, який тоді називався Подолом.

***** Фахверк – каркасна конструкція з балочних клітин, заповнених глиною.

перебування його світлості покійного князя Григорія Олександровича Потьомкіна-Таврійського, нібито за даним від нього словесним наказом усі розламані і ліс зігнилий відданий вогню, а який був ще хоч трохи придатний вжито на поправлення офіцерських будинків, в яких тоді містилися різні чини, що при його світлості знаходились, письмового ж на це веління у справах не виявилось.

12. Комісаріатський магазин* зовсім ветхий і до зберігання речей не придатний, і тому різні комісаріатського відомства речі, з крайньої потреби поміщені і зберігаються нині у флігелях, які залишилися від згорілого дому, про який згадано у 3-му пункті цього опису, за оглядом же цього магазину паном генерал-майором Василем Івановичем Турчениновим** затребуваний був обер-штер-крігскомісарською комісією***, що в Крюкові знаходиться, на побудову нового магазину план і кошторис, які хоча минулого 1795 року від 12 числа липня місяця в ту комісію від тутешньої обер-комендантської канцелярії і відправлені, але й по сей час про побудову його повеління не прийшло.

13. Провіантські два магазину дерев'яні і вже ветхі, хліб у них зберігається вимушено, які нині велено полагодити, і на те асигнована сума з тутешнього повітового казначейства шістьсот рублів, але до нині за відсутністю грошей відпущено тільки двісті рублів, хоча ж до виправлення тих магазинів за триразовими публікаціями бажано і були, але з оглядом і оцінкою стану тих магазинів до виправлення їх полагодженням інакше не починають, як з тим, щоб магазини зовсім розібрати і побудувати на асигноване на полагодження тих магазинів число грошей 600 рублів, ніхто не починає.

14. Погріб відомства комендантського для зберігання грошової казни за старістю своєю розвалився, тому і зайнятий для цього льох, що залишився від згорілого дому, про який згадано у 3-му пункті цього опису.

15. Школи казенної зовсім немає, а для навчання школярів зайняті кімнати в службах, що належать до будинку, в якому мав його світлість покійний князь Григорій Олександрович Потьомкін-Таврійської перебування, і про який згадано у 3-му пункті цього опису, а хоча на побудову цієї школи і відпущено від комісаріатської комісії, у Полтаві бувшої, шість тисяч вісімсот один рубль вісімдесят п'ять копійок з четвертю грошей, але невідомо чому при бутності попередника мого покійного пана генерал-майора Петерсона**** згадана школа не збудована, і більша частина цієї суми роздана в борги, яка нині і стягується з боржників, які мають статок, а які такого не мають, за тих – з коштів покійного Петерсона.

16. Артилерійської команди штаб- і обер-офіцерські дома дерев'яної будови, а солдатські казарми плотові і за давністю своєї будови також прийшли у ветхість, і хоча незначні полагодження артилерійською командою щорічно робилися, але нині солдатські казарми прийшли також у таку ветхість, що їх знову побудувати треба, а штаб- і обер-офіцерські вимагають також чималого полагодження.

17. Належний до частини артилерійської гарматний двір дерев'яний, а цейхгаузи***** два плотові***** , старі та не дуже міцні.

18. Артилерійські порохіві два погребі, в яких іноді зберігається різного гатунку пороху і до 10000 пудів, хоча і старі, але за приписом контори Головної артилерії та фортифікації про полагодження них і належні кошториси відправлені.

19. Інженерний квартал не існує, оскільки з публічного торгу проданий і вивезений з кріпості, як у 2-му пункті цього опису зазначено.

20. Існуючі в кріпості дерев'яної будови два колодязі прийшли вже у ветхість і в зрубів стіни вивалюються і вимагають зовсім знову переробки, а для витягування з них води канат купувався з суми, що відпускалася з колишньої канцелярії Новоросійської губернії, а нині за не відпусканням нізвідки суми служителі, що живуть у кріпості, купують канат з артилей за власні свої гроші.

21. Батальйонних лазаретів зовсім немає, і хворих від кожного батальйону тримають в особливих найбільш ветхих палатах, у колишніх офіцерських будинках, в яких нині, як у 10-му пункті цього опису сказано, поміщається найпотрібніша кількість служителів для утримання в кріпості потрібних караулів, і понад се і батальйони цейхгаузи вельми ветхі та амунічні речі зберігаються в них з крайньої необхідності.

22. Острог і при ньому для караульних кордегардія***** череп'яна і зовсім вже ветха, в острозі знаходяться дві так само ветхі і невеликі землянки, але як з усіх присутствених місць***** Катеринославського і Вознесен-

* Магазин – склад, сховище.

** Турченинов Василь Іванович, з 2 вересня 1793 року генерал-майор, у 1796 році обер-штер-крігскомісар.

*** Обер-штер-крігскомісарська комісія – комісія з питань постачання військ грошима, обмундируванням, спорядженням, ручною зброєю тощо.

**** Петерсон Іван (Йоган-Христіан) Іванович (1732-1794) – з 22 вересня 1778 року генерал-майор, у 1792-1794 роках обер-комендант фортеці Святої Єлисавети, де й помер 7 вересня 1794 року.

***** Цейхгауз – склад зброї або амуніції (спорядження).

***** Плотові споруди – будівлі, зведені з плетених щитів, обмазаних глиною.

***** Кордегардія – приміщення для караулу, який охороняє фортечні ворота.

***** Присутствени місця – приміщення губернських або повітових управ.

ського намісництва надсилаються в тутешню кріпость різних полків і батальйонів бігли солдати і рекрути, а також й інші підсудні чини, перші для відсилення до військової команди, а останні для судження в тутешній військового суду комісії, і понад се і від тутешньої управи благочинія* за відсутністю в її відомстві тюрми, також надсилаються різного звання колодники, яких нерідко скупчується до двохсот чоловік і більше, то за тісною острогу зазнають нужди і страждають різними тяжкими хворобами, кормових же грошей, крім отриманого військовими арештантами провіанту, для харчування інших арештантів нізвідки не відпускається, а харчуються милостинею, для необхідного ж в острозьких землянках у нічний час світла купувалися були свічки із суми, що відпускалася з колишньої канцелярії Новоросійської губернії, а нині за не відпускання нізвідки суми купують свічки арештанти з грошей, випрошених ними в милостиню.

23. Інструментів майстрових, а особливо пожежних, хоча в самій малій кількості і мається, але одні за гнилістю, а інші за іржею та від довгого вживання дійшли до такої ветхості, що не тільки вжити, а й полагодити неможливо.

24. Гарнізон за штатом має три батальйони, в яких за списком нині числиться всіх чинів і рядових – 1662, з того числа в різні часи і з різних повелінь знаходяться у відлучках – 814, хворих – 98, калік, які зовсім ніякої служби нести не можуть – 124, тоді наявних здорових – 626; майстрових же рот належить мати три, з котрих у Херсоні дві, а остання – у Кременчуці і Катеринославі, через що і виникаючі в кріпості поломки виправляти нема кому; від того до укомплектування трьох батальйонів потрібно в добавку всіх чинів і рядових – 546 чоловік.

25. Артилерійської команди всіх чинів і рядових належить мати 288, нині за списком нараховується 142, і з того числа за різними повеліннями знаходиться у відрядженнях 77, тому в наявності – 65, з яких, за винятком хворих і старезних, залишається найнеобхідніша кількість служителів для несення служби по їх частині, тому потрібно в добавку всіх чинів і рядових 146 чоловік.

26. Фортечна артилерія, за повеліннями артилерійського начальства, розіслана у різні місця і відправлена для постачання фортець Одеської, Тираспольської та Кинбурзької, від того в усій кріпості налічується – гармат до дії придатних 12, за раковинами сумнівних 39, негідна одна, мортир** придатних 2, гаубиця*** до дії за раковинами сумнівна 1, мортир кугорних**** до дії придатних 37, сумнівних за раковинами 40, негідних чотири.

27. За всіма вище поясненими обставинами відправляти службу за фортечним статутом немає можливості, бо комендант з усіма штаб- і обер-офіцерами і більша частина гарнізону за відсутності у фортеці пристанища живуть по різних місцях на форштадті, одні власними своїми будинками, а інші на відведених квартирах, які й надалі за поданням тутешньої обер-комендантської канцелярії, надісланим до тутешнього городничого з Вознесенського намісницького правління указом відводити гарнізонним чинам велено, тому і утримувати їх у пристойній дисципліні вельми важко, але для спостереження за їх будинками, які в різних місцях на форштадті знаходяться, визначені від тутешнього гарнізону обер-офіцерів – два і нижніх чинів 16 чоловік; що ж належить до вигод тутешньому гарнізону, то ніяких немає, а хоча до відкриття Катеринославського намісництва і була одна вигода – відпусткою з Чорного лісу щорічно по сороку шести сажнів дров, але тепер їх по багатьом вимогам не відпускається, чому і примушені були користуватися бур'яном, але й сей нині за роздачею поміщикам і під місто землі дістають з труднощами, і тому всі гарнізонні чини і рядові купують дрова в польових лісах за власні свої гроші, через що і приводять себе в крайне зубожіння із-за того.

28. Хоча тутешня кріпость при своєму заснуванні не так сильно була укріплена, щоб від регулярного ворога захистити себе могла, але від набігів татарських та інших народів достатньо укріплень мала, а нині від вище пояснених обставин доведена до повного розладу, так що і тих, що знаходяться в кріпості, комісаріатських і артилерійських цейхгаузів, провіантських магазинів, грошових і порохових погребів містити небезпечно, і тому фортечний вал, так як у багатьох місцях обвалилася дернова робота, і не тільки люди, але навіть і худоба переходить крізь вал, то необхідно обкласти його дерном, а ворота і мости зробити, ті ж, що є нині в кріпості і що прийшли в крайню ветхість будівлі, якщо наказано буде розламати, то з них для розміщення нинішньої малої кількості наявних людей можна буде вибрати міцного ще лісу, і побудувати з нього солдатські казарми, тільки дахи, стелі та нижній фундамент повинні бути з нового лісу, що ж стосується до комендантського, штаб- і обер-офіцерських будинків і відсутніх до повного комплекту солдатських казарм, а також ветхих цейхгаузів і погребів, то якщо наказано буде побудувати, вважаю доцільним будувати їх із наявного на відстані від тутешньої кріпості у п'ятнадцяти

* Благочиніє – управа благочинного округу (частини спархії, яка об'єднує кілька приходів).

** Мортира – тип гармати з коротким стволом, призначена для навісної стрільби.

*** Гаубиця – тип гармати для навісної стрільби з довшим ніж у мортири стволом.

**** Кугорні мортири – мідні мортири (завичай, 8-фунтові), спроектовані голландським інженером М. Кугорном.

СЕКЦІЯ 7. Історіографія і джерельна база археологічних та архітектурно-фортифікаційних досліджень

верстах білого і м'якого каменю, з якого будівля буде міцніша і набагато дешевше дерев'яної, а взагалі віддається се на благородзгляд вищого начальства.

29. Тут у кріпості при гарнізоні заснована військового суду комісія, в якій чимала кількість знаходяться підсудних, і тому також багато і судних справ проводиться, але як у тутешньому гарнізоні з обер-офіцерів знаючих судочинство немає, і за тим підсудні зазнають довготривале під вартою утримання, хоча за поданням моїм від Державної військової колегії і визначений здібний займати аудиторську посаду прапорщик, але й дотепер ще не прибув, та на те й надії немає.

30. По арештантах у 22-му пункті показано, що вони з-за не відпускання їм кормових грошей харчуються милостинею, для прохання якої відпускаються в мир, від чого відбувається чималий безлад та часті втечі, що припинено б бути могло, якщо б видавали їм кормові гроші.

31. Утримуються в тутешньому острозі від вартою прислані з Києва за указом Державної військової колегії від минулого 1795 року жовтня місяця 9 числа з приєднаних із польських військ у російську службу намісників і товаришів за вчинений ними злочин дев'ять осіб для відправлення у Чорноярську кріпость* для використання там у фортифікаційній роботі, але за відсутності для відправлення суми залишені тут, ту суму і вимагали неодноразово від тутешнього Вознесенського намісницького правління і від казенної палати, але не відпущено, а нарешті і до Державної військової колегії рапортувати, але і понині резолюції не отримано.

Полковник і Кавалер Христофор Комнено**

Жовтня 15-го дня 1796 року

Інформативну статистику документу можна представити в трьох таблицях (відсутність відомостей позначена знаком питання):

ВІДОМОСТІ ПРО БУДІВЛІ ФОРТЕЦІ

Назва	Кількість	Примітки
Бастіони	6	
Будинки обер-офіцерів артилерійської команди дерев'яні	?	
Будинки штаб-офіцерів артилерійської команди дерев'яні	?	
Будинки офіцерські дерев'яні, в яких розміщуються наряди караулів і лазарети	?	
Будинок комендантський дерев'яний, де канцелярія, комісія військового суду, лічильна комісія і архів	1	
Будинок Потьомкіна дерев'яний, в якому знаходиться школа	1	Побудований 1787 р.
Ворота і сортії	3	
Гауптвахта фахверкова	1	
Греблі земляні замість мостів	3	
Двір гарматний артилерійської команди дерев'яний	1	
Казарми солдатів артилерійської команди плотові	?	
Квартал інженерний дерев'яний	0	Проданий 1784 р.
Колодязі дерев'яні	2	
Кордегардія караульна череп'яна	1	Для стражі острогу
Льох згорілого 1789 року будинку, пристосований під казну	1	
Магазин комісаріатський ветхий	1	

* Чорноярська кріпость – фортеця на березі Волги в Астраханській губернії, заснована 1627 року для захисту Волзького торгового шляху.

** Комнено (де Комнено) Христофор Маркович (1744-1815) – російський військовий діяч грецького походження, генерал-майор (1797), кавалер орденів св. Георгія 4-го ступеня (1789) і св. Володимира 3-го ступеня (1810), нагороджений також золотою шпагою «За храбрость» (1790), член Військової колегії, з вересня 1811 до березня 1812 – віце-президент дивана князівства Валахії, у 1812 році – генерал-інтендант 3-ї обсерваційної армії; з 9 січня 1797 року до 8 квітня 1798 року комендант фортеці Святої Єлисавети і шеф Єлисаветградського гарнізонного полку.

Магазини провіантські дерев'яні	2	
Остроза з двома землянками	1	Біля 200 арештантів
Палісад дерев'яний	0	Проданий 1784 р.
Погреби порохові артилерійської команди	2	На 10000 пудів пор.
Погріб комендантський для скарбниці	1	
Равеліни	6	
Флігелі другого будинку Потьомкіна, згорілого 1789 року, в яких зберігаються комісаріатські речі	2	Побудов. 1787 р.
Цейхгаузи артилерійської команди плотові	2	
Цейхгаузи батальйонні ветхі	3	
Церква дерев'яна	1	

ВІДОМОСТІ ПРО ОСОБОВИЙ СКЛАД ГАРНІЗОНУ

Назва	Список	Наявних	Відрядж.	Хворих	Калік	Здорових	Потреба
Артил. команда	142	65	77	?	?	?	146
Инжен. команда			Уся				
Батальйони 3	1662	848	814	98	124	626	546
Майстр. роти 3			Усі				
Аудитор	1	0					
Піп	1	1					
Диякон	1	1					
Паламар	1	1					

ВІДОМОСТІ ПРО ОЗБРОЄННЯ ФОРТЕЦІ

Назва	Придатні	Сумнівні	Негідні	Усього
Гармати	12	39	1	52
Мортири	2	0	0	2
Гаубиці	0	1	0	1
Мортири куг.	37	40	4	81
Разом				136

Список використаних джерел та літератури

1. Історія крепости в Росіі. Очеркъ Л. Фримана. Часть I. До начала XIX столетія. Изданіе автора / Л. Фриман. – СПб: Паровая скоропечатня А. В. Пожаровой, 1895. – 247 с.
2. Карты, планы и чертежи къ III части Матеріяловъ для исторіи инженернаго искусства въ Росіі, Соч. Ф. Ласковскаго, военнаго инженеръ-генераль-лейтенанта / Ф. Ласковский. – СПб: Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ, 1866. – 74 л.
3. Матеріалы для исторіи инженернаго искусства въ Росіі. Часть III. Опытъ изслѣдованія инженернаго искусства после Императора Петра I до Императрицы Екатерины II. Ф. Ласковскаго, военнаго инженеръ-генераль-лейтенанта / Ф. Ласковский. – СПб: Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ, 1865. – 1016 с.
4. Русскій біографическій словарь. Па – Пе. – СПб: Императорское Русское Историческое Общество, Типографія И. Н. Скороходова, 1902. – С. 622.
5. Сокирянщина: Историко-краєзнавчий альманах. / уряд. і ред. О. С. Мандзяк. – Мінськ; Новодністровськ, 2011. – Вип. 3. – С. 101.
6. Российскій государственнй военно-историческій архив (РГВИА), ф. 349, оп. 1, д. 67, л. 1-13.
7. РГВИА, ф. 349, оп. 12, д. 5725, л. 1-2.

